

ІСТОРИЧНІ ОБСТАВИНИ ЗАРОДЖЕННЯ МАСОНСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

Розглядається зародження масонства в Україні та вплив масонських організацій на свідомість українського народу.

Ключові слова: масони, масонські ложі, будівельні артілі, вільні каменярі.

Історичний етап зародження масонства бере свій початок ще з доби середньовіччя. Воно пов'язано з розквітом середньовічного церковного будівництва в Англії, Франції і Німеччині. Будівельні артілі, що зводили переважно церковні храми й монастирі, починали об'єднуватись в різні товариські союзи з метою вироблення статутів і захисту цехових інтересів. Згодом об'єднання союзів поширило мережу своїх лож і в решті країн Європи, в тому числі в Росії та Україні [4, с. 17].

Термін «Mason» з англійської та французької перекладається як «каменяр-будівельник», а з приставкою «Franc» - «вільний каменяр» або «вільнийбудівельник», звідки й походить друга назва членів течії «франкмасони». Це були представники гностичних течій, поширених у Європі доби середньовіччя й переслідуваних офіційною церквою, послідовники Піфагора, Кротона, адепти забороненого таємного вчення тамплієрів, представники реформаторських течій у католицькій церкві. Фактично масонство стало продуктом того часу, який підготував прихід епохи Просвітництва, де проявили себе такі просвітники як Вольтер, Дідро, Руссо, Монтень, Корнель, Гельвецій та інші, що намагалися передати свої знання людству, зробити людство раціональним. Це часи Людовика XIV у Франції, часи Карла II й реставрації Стюартів в Англії, епоха первинного накопичення капіталу в Європі. Часи пізнього бароко й рококо в мистецтві. Найосвіченішій частині людства здавалося, що старі релігії не відповідають їхньому часу. Більше того – необхідна якісно нова спільність, котра може об'єднати мислячих людей, шукаючих змінити порядок речей у суспільстві на користь балансу між раціональним та ірраціональним [7, с. 105].

«Прабатьківщину» масонів історики шукають в Єгипті часів фараонів, у Палестині часів Соломона, який доручив архітектору Хіраму керувати спорудженням Храму в Єрусалимі. Хірам розділив будівельників Храму на три класи, а для того, щоб вони могли пізнавати один одного, були визначені таємні слова та знаки. Звідси, на думку

масонів, іде встановлення ступенів масонства й особливої символічної мови «братів».

Масонську структуру намагаються віднайти у братствах піфагорійців, у жрецькій структурі Халдеї, в Олександрії Єгипетській часів філософа Ормуса, в Єгипті IX ст. нашої ери, в чернечому братстві Пахома та таємному знанні манихеїв, богомилів, катарів [6, с. 57].

Вчені історики виділяють останню чверть XIV – першу чверть XVIII ст. періодом доісторичного масонства, коли орден ще не був сформованим, але братство як основа майбутньої організації вже існувало. Робітники - будівельники об'єднувалися в невеликі артілі, роботи яких проводилися в спеціальних приміщеннях – ложах. В артілі були майстри, спостерігачі, тобто всі ті, хто потім став невід'ємним учасником масонських лож. В XV ст. ложею почали називати саму артіль. Масонська ложа вважається основним осередком ордену. Ложа – не тільки общинний Храм, в якому збираються брати для своїх робіт, а, головне, що це група масонських братів (зазвичай не менше семи братів утворюють ложу, при цьому членів однієї ложі може бути до 300). Ложа символічно зображується масонами у вигляді прямокутника, що відповідає позначенню всесвіту у Птолемея. Кожній ложі надавалось ім'я на честь масонських символів, міфічних божеств, особливо шанованих масонами персон [22, с. 79].

До епохи доісторичного масонства можна віднести також алхіміків та утопістів XVII ст., які переповнювалися великими планами перевлаштування світу та людства, вірили в удосконалення людської суті та в цілому всього світу завдяки всебічній силі науки і наукового знання. Можна сказати, що саме алхіміки та утопісти і були ідейними предвісниками історичного масонства, бо саме інтелігенція стала ядром виникнення масонських лож в усій Західній Європі [10, с. 29].

Щодо матеріальної основи виникнення історичного масонства, то першими масонами вважаються каменярі, звідки й пішла назва масонської організації.

Так виникає масонство – напіворден, напівсекта, напіворганізація, одним словом – «братерство вільних каменярів». Уся діяльність масонів, об'єднаних у ложі, просякнута символізмом і символікою. Вони глибоко віддані традиціям, і ці традиції протягом кількох століть залишалися непорушними. Для масонів величезну роль має ритуал, якого старанно навчають новоприйнятих братів. Кількісний і персональний склад масонських лож, а також зміст робіт і деталі ритуалу утримуються в суворій таємниці від світу. У ритуалі масонів відчувається вплив стародавніх містерій, ініціацій секти асасинів у Передній Азії й Ордену тамплієрів. Бажаючи продемонструвати рівність усіх релігій, масони шанують Великого Архітектора Світу (рахуючи, що ця субстанція має різноманітні назви в різних релігіях – Бог, Саваоф, Яхве, Аллах, Єгова тощо) та вважають

рівноцінними за кількістю знань і внеском в розвиток світової цивілізації Біблію, Коран, Талмуд й інші священні книги. За великим рахунком, масонство – це спроба уніфікувати людські знання, аби з їхньою допомогою усвідомити світ [5, с. 72].

Історія виникнення масонських організацій на Україні має суперечливий характер. Складність вивчення історії цієї проблеми обумовлюється тим, що Україна протягом багатьох століть була центром суперечок між декількома країнами, які розподілили територію колись могутньої держави. Також на Україні збереглося менше матеріалів, ніж в Росії, з приводу діяльності масонських лож, їх походження, розповсюдження, розквіту і занепаду [12, с. 47].

У 30-х роках XVIII ст. масонство прийшло на українські землі. Причому на Правобережній Україні, Волині та Галичині це було масонство «польського походження», на Лівобережжі та півдні України - масонство «петербурзького підпорядкування». Разом із тим академік С. Єфремов зазначав: «Масонство на Україні менш за все можна назвати українським... Адже на Україну масонство заходило або через Великоросію, або через Польщу...» [17, с. 6].

Основні підстави виникнення масонства в Україні пов'язані з економічними, соціальними та політичними процесами, що відбувалися в світі. В Україні, що не мала своєї державності, але входила, як складова частина, до великих і могутніх держав, створювалися ті ж самі процеси, що і в інших країнах світу, з тією різницею, що вони проходили повільніше і трохи пізніше [3, с. 2].

XVIII століття є переломним для України. Це століття подальшого об'єднання України з Росією, приєднання до царської імперії етнічних українських земель в результаті розподілів Польщі, злиття малоросійської старшини з російським дворянством, приєднання південних новоросійських земель, що сприяло розвитку економіки. В Західній Україні - це період глибоких економічних реформ [13, с. 4].

Російська імперія продовжувала дотримуватися своєї колонізаційної політики щодо України. Ця політика була спрямована на все більше втручання в справи Гетьманату, обмеження самоврядування та автономії, яку Україна отримала після приєднання Лівобережжя до Росії в результаті Національно-визвольної війни під керівництвом Богдана Хмельницького.

Український ринок став невід'ємною частиною всеросійського ринку. Існувала заборона на експорт товару в західноєвропейські країни. З розвитком промисловості почало розвиватись панське виробництво, де поміщики були товаровиробниками [14, с. 302].

В сфері економіки країну спіткали важкі випробування. Неврожай в 1794-1800

роках на Півдні, голод в 1806, 1820-1823 рр. знесли економіку, що трималася на експорті зерна. На Україні, що була в складі Росії, продовжував відбуватися процес подальшого закріпачення селянства. В 1722 році відбулося впровадження прямого оподаткування в Україні, що все далі погіршувало становище селян [21, с. 13].

Зміни в економіці, природно, призвели до змін в соціальній структурі населення. Наприкінці XVIII ст. відбулося злиття малоросійської старшини з російським дворянством. Після розподілів Польщі до них приєдналася і польська шляхта. До підлеглого населення належали міщани, державні селяни та кріпаки. З 4 млн. селян більше третини – 1,4 млн. – були державними. На Лівобережжі і Півдні їх чисельність досягала 50 %. Державні селяни перебували в значно легших умовах, ніж кріпаки поміщиків. Козацька старшина поступово перетворилася на звичайних дворян, середні козаки стали міщанами або, за наказом 1796 року, державними селянами, решта – кріпаками.

Ще один прошарок населення створювався наказом від 6 квітня 1817 року, то були військові поселенці. Вони мали дві функції: військову та сільськогосподарську. Кожний полк наділявся земельною ділянкою. Всі селяни, що мешкали на території військових поселень, переходили в розпорядження полків під назвою військових поселенців [7, с. 106].

Впровадження військових поселень не полегшило, звичайно, становища селян. Багато з них не бажало служити в полках і чинили цьому опір.

Всі ці події та явища мали великий вплив на подальший розвиток українських земель та взагалі суспільства, що мешкало на території сучасної України. Тому економічний розвиток та зміни в соціальній структурі населення змусили певні кола освічених людей замислитися над подальшою долею країни. Деякі дбали про економічний прогрес, інші бачили вихід в зміні соціального статусу селян.

Для обговорення соціально-економічних питань в освіченій частині суспільства, яка складалася переважно з поміщиків і чиновників, виникла потреба в організаційному об'єднанні однодумців.

Саме масонські ложі стали першою на той час і єдиною формою громадських організацій дворянської інтелігенції. Головною метою масонства було моральне вдосконалення людства. В їх очах всі послідовники рівноправні, незважаючи на національність, расу, релігію, на різницю в стані, званні, становищі (свобода відзабобонів, рівність перед Богом і законом, братерство серед масонів). Масонство заявляло про себе як про спільноту людей, які несуть ідеали загальнолюдської духовності, заснованої на пріоритетах свободи особистості. У той самий час структура масонства базується на

жорсткій дисципліні, суворій ієрархії [11, с. 13].

Основним документом масонства вважалася «Книга конституцій» (1723 р.), в якій проголошувалося, що членами масонських лож «...повинні бути люди добрі та вірні, вільні за народженням, зрілого і розсудливого віку, не кріпосні, не жінки, не аморальні або непристойні люди». Мета масонських лож полягала в удосконаленні благополуччя людей, формуванні людської моральності, поширенню добродійності, благочестя, непорушної вірності правителю та вітчизні, суворому виконанні існуючих у державі законів. Масону наказувалося шанувати «Бога як творця та правителя світу», визнавати святість релігії, схвалювати дотримання принципів совісті, віросповідання, відкидати будь-яку форму дискримінації інакодумців [19, с. 130].

Виходячи з цього, масонські ложі одночасно із своєю суспільно-політичною роллю відігравали роль клубу за інтересами, що служив для проведення вільного часу та взагалі відпочинку панівної верхівки суспільства. Адже в ложах читали газети, обговорювали нові закони, а разом з цим обідали та відпочивали.

Приваблювала, звичайно, таємниця, що покривала існування лож і гасла чистоти християнської віри та всесвітнього братерства. В Україні ці гасла були актуальними з причин існування декількох конфесій: православної, католицької та уніатської. На території України мешкали євреї-іудеї, німці, що віро сповідували протестанство, поляки-католики, українці-православні, а також українці-уніати. Треба було шукати шляхи поєднання всіх прихильників цих віросповідань, чому масонство в цілому відповідало.

Православній частині дворянства масонство змогло відповісти на ті питання, на які не могла дати відповідь церква, підлегла з часів Петра I державі. Масонські ложі взяли на себе ті просвітницькі та благодійні функції, які мала виконувати церква [1, с. 35].

Нові економічні та політичні умови потребували людей розвинутих і освічених. Все більше дворян здобувало освіту в вищих наукових закладах Європи та в перших російських університетах. Але тогочасна наука не була в змозі відповісти на всі людські запитання, не пояснювала всіх природних явищ, саме тому містика, яка займала велике місце в масонстві, отримала таку велику підтримку в освічених колах [16, с. 715].

Перша на українських землях масонська організація була заснована польськими шляхтичами 1742 року у Вишнівці на Волині (нині це Тернопільська область), а 1758 року існувала ложа "Трьох богинь" у Львові. Масонство поширювалося в Україні трьома шляхами: через Польщу, через Росію й безпосередньо із західноєвропейських країн, причому Галичина й Правобережна Україна стали в цьому відношенні польською "зоною впливу", а Лівобережжя та Слобожанщина – російською [8, с. 78].

Більшість членів масонських лож в Україні були іноземного походження – це були росіяни, поляки, німці, французи, італійці. Тільки на Лівобережжі переважали українські поміщики. В Південній Україні більшість поміщиків була російського походження, на Правобережжі – польського [5, с. 148].

Масонські ложі виникали переважно в містах та містечках, оскільки до їхнього складу входили головним чином елітні верстви населення. Наприкінці XVIII – початку XIX ст. масонські "майстерні" існували в Києві, Одесі, Житомирі, Харкові, Кременчуку, Полтаві, Дубно, Львові, Самборі тощо. Особливо масонський рух посилювався після війни 1812 р. Вже 1817 р. у Харкові з'являється майстерня "Вмираючий сфінкс", а наступного року в Одесі починає діяти масонська ложа "Понт Євксінський", у Києві – "З'єднані слов'яни", "Три колони", у Полтаві – "Любов до істини". Членами цих об'єднань були військові, чиновники, поміщики, діячі культури. Зокрема, до полтавської ложі належали великі поміщики С. Кочубей, В. Тарнавський, переяславський предводитель дворянства В. Лукашевич, письменник І. Котляревський та ін. [6, с. 103].

Однією з особливостей існування масонства в Україні було створення жіночої масонської ложі в Житомирі. Головою ложі була пані Вацліова - дружина місцевого аптекаря. Звичайно, цей факт дуже цікавий, тому що ніде в світі жінки не допускалися не тільки в самі ложі, а навіть на їх територію, і тут раптом існування цілої жіночої масонської ложі. Вченими знайдено тільки один подібний факт, коли в XVIII ст. існувала французька ложа, яка складалася з понад 100 дітей та вдів померлих масонів. Справа в тому, що в Україні жінки завжди користувалися більшою свободою, були більш незалежними, ніж в самій Росії. Ця свобода, мабуть, збереглася ще з далеких часів Київської Русі, коли жінки відігравали майже ту саму роль в суспільному житті, що і чоловіки. Таким чином, не зважаючи на те, що масонські ложі в Україні виникли в результаті іноземного польсько-російського впливу, вони мали свої певні особливості, пов'язані з особливостями історичного розвитку України і підвищенням національної свідомості українців в першій чверті XIX століття [9, с. 66].

В Україну масонство проклало собі самостійні шляхи, непольські та неросійські. Зокрема, масонські ідеї опанували душами багатьох дітей козацької старшини, відряджених для здобуття освіти в престижні західноєвропейські (здебільшого німецькі) університети. Це були представники українських старшинських родин - Капністів, Кочубеїв, Кулеб'як, Ломиковських, Лукашевичів, Мартосів, Полетики, Родзянків, Скоропадських, Сулими, Тарновських, Ханенків та інших. Поширенню масонства в Україні сприяла також участь українців у російських масонських ложах (С.Гамалія,

Я.Дубянський, М.Антоновський, М.Ковалинський, В.Томара, Х.Чеботарьов, А.Прокопович-Антонський), зокрема, з тих, які працювали під проводом чи під впливом російського письменника й громадського діяча Миколи Новікова (1744-1888р.р.) [15, с. 185].

Чимало зробив для поширення цих ідей в Україні Григорій Сковорода. Він сприяв утворенню організацій і гуртків, на які відчутно вплинули масонські світоглядні орієнтири [18, с. 130].

Масонські організації за характером своєї діяльності не були однорідними. Так, харківська ложа не займалася політикою і діяла головним чином у межах релігійно-етичного русла. Її члени піклувалися переважно про самовдосконалення та вдосконалення ближніх, при цьому вони активно допомагали один одному в просуванні сходінками службової кар'єри. На протипагу харків'янам полтавська ложа "Любов до істини" намагалася залучити місцеве дворянство до активної громадсько-політичної діяльності, до опозиційного всеросійського руху. Ця ложа готувала поповнення для декабристського "Союзу благоденства" (за даними науковців, понад 120 декабристів, у тому числі всі керівники змови, були масонами) [17, с. 204].

Типовою рисою українського масонства було переважання в їхній діяльності інтернаціонального над національним. І це не випадково, адже основною метою масонства було створення всесвітнього, наднаціонального братства. Однак масони Правобережжя, головним чином польська шляхта, виступали за відновлення польської держави, у кордони якої входила б і Правобережна Україна. Крім того, незначна частина українських масонів пропагувала ідеї визволення слов'янських народів від національних і політичних утисків та їхнє об'єднання в загальнослов'янську федерацію під керівництвом України. В. Лукашевич та його прибічники по "майстерні" обстоювали ідею відокремлення України від Росії та її входження до складу Польщі [16, с. 716].

Діяльність масонів в Україні певною мірою сприяла розвитку українського національно-політичного руху, підтримці опозиційних настроїв, що й призвело до репресій з боку російського уряду. Такі дії самодержавства пояснюються тим, що масонство було виявом зародження громадянського суспільства, яке виходило за межі існуючого в Росії самодостатнього самодержавного режиму. Загалом масонський рух в Україні був значно слабшим, ніж у Європі. "Вільні каменярі" на українських землях діяли досить пасивно, неузгоджено, концентруючи свої зусилля в межах лож, без чіткої ідейної основи, приділяючи недостатню увагу національним проблемам. За цих обставин їм не вдалося, подібно європейським масонам, виконати роль консолідуючого осередку, виробити єдину концепцію майбутнього устрою України, стати лідером громадсько-

політичного життя [4, с. 18].

Отже, підсумовуючи сказане, можна визначити основні обставини передумов зародження масонських організацій в Україні. Сфера економіки спричинила подальший розвиток сільського господарства і промисловості, поживлення торгівлі з іноземними країнами. Соціальні відносини сприяли розширення освіченої верстви населення завдяки злиттю малоросійської старшини з дворянством і приєднання до них після розподілів Польщі польської шляхти. Політичні - заповнення вакууму щодо існування політичних організацій. Основою релігійних та духовних причин стали пошуки поєднання різних віросповідань: католицтва, православ'я, уніатства, лютеранства, сприйняття від церкви просвітницьких та благодійних функцій, пошуки чіткої системи світоуявлення.

Доба XVIII століття відзначилася діянням лож в основному на Правобережжі під впливом польського панування. В XIX столітті масонська організація розповсюджується і на Лівобережжя, вже під російським впливом. Особливості масонства в Україні проявилися в його поєднанні з національним рухом, що тільки народжувався, в соціальному і національному складі масонських лож, існуванні меншої, ніж в Західній Європі, кількості різноманітних масонських систем, виникнення єдиної в усій Росії жіночої масонської ложі. Незважаючи на іноземне походження масонства, воно зуміло закріпитися на Україні завдяки внутрішнім економічним та політичним процесам.

Джерела та література

1. Білокінь С. Масонство в Україні // Українська культура, 2002. – №3. – с. 34-36
2. Вишняускас А. Вільні мулярі в Україні // Просвіта. 1992. – Вип. 31/90. – с. 2
3. Гичка Н. Морально-світоглядні орієнтири масонства // Науковий вісник Ужгородського ун-ту. – Ужгород, 2009. – Вип. 12. – с. 16 – 21.
4. Гузар Л. Українські масони // Універсум (січень - лютий). – 1994. – с. 34 – 36.
5. Ефремов С. Масонство на Україні. – К.: Хроніка, 2000, 1998. – 387 с.
6. Звіркозький І. В. Передумови та історія зародження масонства: загальний огляд // Вісник. – Черкаси, 2010. – Вип. 192: Історичні науки. – с. 103 – 107.
7. Зензіна Г. Дещо про Українське масонство. – К.: Віпол, 2010. – 104 с.
8. Іванов В. Таємниці масонства. – К.: Думка, 1998. – 98 с.
9. Киясов Е. Е. Масонство: мифы и реальность. // Новая и новейшая история: Межвуз. сб. науч. трудов. – Саратов, 1993. - с. 23 – 44.
10. Конта Р. М. Історіографія державотворчої діяльності масонських лож в Україні в першій чверті XIX століття. – К.: Поліграф Центр, 2003. – 20 с.

11. Крижановська О. О. Масонство в Україні у др. пол. XVIII ст. - на поч. XIX ст.: дис. канд. іст. наук: 07. 00. 01 / Крижановська О. О., Інститут історії України НАН України. – К.: [б. и.], 1997. – 179 с.
12. Липа Ю. З історії вільних будівничих. // Просвіта. 1992. Вип. 31/90. – с. 3 – 6.
13. Морамарко М. Масонство в прошлом и настоящем. – М.: Прогресс, 1990. – 304 с.
14. Печников В. А. Історія лицарів храму. – Москва, 1916. – 432 с.
15. Римаренко І. В. Масонство й українська національна ідея // Україна: національна ідея. – К., 2003. – с. 714 – 719.
16. Савченко В. А. Україна масонська. – К.: Нора – Друк, 2008. – 336 с.
17. Фостер Б. Дух масонства. – М.: изд-во «Литан», 1999. – 172 с.
18. Хамуляк С. Ідеї масонства і Україна // Молода нація. – К., 1996. – Вип. 4. – с. 127 – 132.
19. Харитонович Д. Э. Масонство. – М.: Весь мир, 2001. - 223 с.
20. Ходоровский М. Д. Масонство і Україна (За матеріалами діяльності вільних мулярів XVIII ст.): Автореф. дис. канд. іст. наук. 07.00.01. / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 1999. – 17 с.
21. Яблунівська Т. Історична література про вплив масонства на суспільно-політичне життя України XVIII – XIX ст. Історичні дослідження в Україні. – К., 1998. – Вип. 8. – с. 74 – 88.

Аннотація

Рассматривается зарождение масонства в Украине и влияние масонских организаций на сознание украинского народа.

Ключевые слова: масоны, масонские ложи, строительные артели, свободные каменщики.

Annotation

We consider the origin of Freemasonry in Ukraine and influence of Masonic organizations in awareness of the Ukrainian people.

Keywords: freemasons, masonic lodges, buildingartels, freemasons.

Сергій Тонких

(Київ)

УТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ НАРОДНОГО КОМІСАРІАТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ В ПЕРІОД 1917 – 1919 РОКУ.

Висвітлено питання історичного становлення і формування органів управління, та органів внутрішніх справ Радянської влади в Україні в революційний період кінець 1917-1919 рік. Розглянуто покладені функції, організаційні завдання, цілі структурних підрозділів, відділів та підвідділів Народного Комісаріату Внутрішніх Справ Української